

С.М. Ягодзінський

м. Київ, Національний авіаційний університет

СИНЕРГЕТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП КОЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ

Що таке соціальна реальність? Узагальнюючи дефініції відповідного поняття, подані у філософській літературі, приходимо до висновку, що під соціальною реальністю розуміють стійку систему суспільних відносин, які виникають у процесі предметно-практичної і духовно-теоретичної діяльності. Таке тлумачення соціальної реальності дозволяє деяким дослідникам, зокрема Л.Д. Бевзенко та І.С. Добронравовій, аргументовано обстоювати думку про самоорганізований характер соціальних процесів. Але, як відомо з теорії систем, будь-яка система, що має ознаки самоорганізованості, має бути відкритою. Остання властивість передбачає існування зовнішнього середовища, з яким відбувається постійна взаємодія. Очевидно, що для соціальної реальності таким середовищем є природа, ресурси якої й забезпечують самостійність і внутрішню регуляцію соціальних інститутів.

Разом з тим взаємодія системи із зовнішнім середовищем не є односторонньою, особливо за умови, коли середовище саме є відкритою, нелінійною системою. В даному випадку варто говорити про коеволюцію як єдино можливу форму взаємного існування і розвитку. Біологічні науки визначають коеволюцію як симбіоз організмів, їх пристосування одне до одного. Проте це поняття цілком доречно застосовувати й до характеристики взаємодії більш складних систем, зокрема людства та природи. На цьому рівні осмислення йдеться про одну складну систему «суспільство – природа» як самостійну одиницю, що еволюціонує.

Вивченням таких систем займається синергетика, яка підтвердила свій статус не лише як науки, але і як методологічного принципу дослідження різноманітних феноменів природи і культури. Аналізуючи перспективи синергетики у становленні постнекласичної картини світу, Л.Ф. Кузнецова відмічає, що в культурі техногенної цивілізації з'являється яскраво виражена тенденція зміни образу природи від механістичного до синергетичного бачення, прискорення якого стає підґрунтям для розробки таких стратегій людської діяльності (соціальних технологій), які дозволили б уникнути катастрофічних і тупикових шляхів її розвитку. І хоча вчені визнають, що єдиної синергетичної картини світу поки що не існує, інтенція до цього вже закладена. Саме тому синергетична методологія, яка є полем міждисциплінарних пошуків, може стати надійним фундаментом, принципом аналізу шляхів забезпечення коеволюції природи і суспільства, яка й породжує усе поле соціальної реальності. Єдність

двох названих структур дозволяє говорити не лише про спільну еволюцію культури та природи, а й визначати їх як взаємозалежні форми буття.

Важливість синергетики як методологічного принципу підкреслюють і російські дослідники. Так В.І. Аршинов і В.Г. Буданов указали на появу соціосинергетики, еволюційної економіки та синергетичної антропології. Поширення та успіх цих дисциплін обумовлений як неймовірною складністю предмету їх дослідження, так і можливістю моделювання коеволюційних процесів. Зокрема, М. Моїсєєв, фіксуючи зростаючу складність засобів математичного аналізу, стверджує, що комп'ютерне моделювання на основі методів синергетики стане єдино можливим способом вивчення поведінки складних систем при зміні зовнішнього середовища. Як приклад, учений приводить результати комп'ютерного аналізу наслідків ядерної війни, проведений Обчислювальним центром Академії наук СРСР у 70-80 роках ХХ ст. З'ясувалося, що викид у біосферу енергії порядку 2-3 тисяч мегатонн призводить до незворотних наслідків. Біосфера ніколи не поверталась до попереднього стану, змінювалась циркуляція атмосфери, структура океанських течій, розподіл температур. У сумі ці трансформації унеможливлювали б життя людини як виду. Однак, подібна якісна перебудова можлива й без ядерної війни. Адже виявилось, що поріг стійкості і перехід до нового стану відбувається і в результаті незначних, проте постійно діючих збурень.

Отже, утвердження коеволюційної стратегії передбачає не лише усвідомлення впливу, а й усвідомлення небезпеки, оскільки поведінка системи, виведеної зі стану рівноваги, не піддається опису чи прогнозуванню. При цьому досить наближеними можуть бути і дані щодо стійкості самоорганізованої системи. До того ж особливо небезпечною для самоорганізованої відкритої системи є ситуація, коли одна з її частин починає домінувати над іншими. Саме це спостерігається у взаєминах природи і сучасного суспільства. Викликаний результатами людської діяльності біосферний дисбаланс призвів до того, що природа стає залежною підсистемою, параметром цивілізаційного розвитку. Але за цих умов соціальна реальність набуває якісно нових характеристик, її структура, поведінка і подальший розвиток не можуть бути описані та адекватно інтерпретовані на основі класичних філософських, соціологічних, економічних методів.

Тлумачення природи як складового елементу соціальної реальності вимагає визначення шляхів комплексного підходу до проблеми коеволюції відповідних систем. Вирішення цього завдання неможливе без залучення категорій, принципів і методів синергетики, яка сприяє якщо не розв'язанню, то, в крайньому випадку, науковому усвідомленню, реєструванню і прогнозуванню негативних тенденцій спів-еволюції природи і суспільства. Сьогодні важливою є навіть проста констатація факту взаємозалежності людини і природи, усвідомлення їх єдності як з боку етичного та естетичного, так і з боку синергетичного розгляду. Адже порушення цілісності природи, підвищення ентропійності її процесів збільшуватиме кількість біфуркаційних точок, вихід з яких безпосередньо стосується проблеми існування людства. І хоча випадковість у розвитку

природних процесів відносна, все ж вона, в першу чергу, направлена на забезпечення Тіла природи, а потім на її Розум, присутній у ній.

Філософське осмислення коеволюції людського та природного світів, може бути продемонстроване у формі трьох основних типів взаємодії, які умовно позначимо як «пізнання», «співробітництво» (діалог) та «співрозвиток» (коеволюція). Перший тип взаємодії репрезентує відношення суб'єкт-об'єктного типу. Ця форма відношення панує в класичній парадигмі, зокрема й у відношенні людини до природного світу. Природа постає як простий об'єкт, пасивний матеріал людської діяльності, що включає як пізнання природи, так і її практичне перетворення. Другий тип взаємодії характеризує суб'єкт-суб'єктні взаємини. У цьому випадку обидві сторони виступають рівними партнерами. Саме тут має місце справжня взаємодія, співробітництво, спілкування – те, що іменується вже «новим альянсом з природою» (І. Пригожин). Але такий «новий союз» людини з природою не може виникнути, якщо залишатись у межах лише діалогу та взаємодії. Коеволюція виступає більш високим ступенем взаємовідносин людини та природи, котрі осмислюються як системи, що еволюціонують. Слід особливо підкреслити, що коеволюція не означає підкорення суспільства природі (або навпаки). Тому третій тип відносин не заміщує собою перші два, а доповнює їх, будучи при цьому принципово новим типом взаємовідношення.

Названі методологічні підходи являють собою три сторони та три апроксимації істинного розуміння сутності взаємовідношення людина – природа. З такої позиції перший серед зазначених нами типів взаємодії, суб'єкт-об'єктна діяльність, є спрощеною формою відносин другого типу – співробітництва та діалогу, а цей «діалог» як суб'єкт-суб'єктний тип взаємодії виявляється однобічним баченням процесів коеволюції. Усвідомлюючи свою еволюцію як коеволюцію з природою, суспільство не перестає вбачати в природі ні суб'єкта діалогу та взаємодії, ані навіть об'єкта пізнання та практичного перетворення.

Коеволюція методологічно конститує інший тип відносин, що не зводиться до суб'єкт-об'єктних чи суб'єкт-суб'єктних опозицій. Це певний тип мета-суб'єктних взаємин, який виступає в діалектичному сенсі як зняття-поєднання двох попередніх типів відносин. Така постановка питання уможливлюється розвитком нелінійного мислення, постнекласичної наукової парадигми, застосуванням ієрархічної структури системного підходу до вивчення проблеми. Отже, знімається й класична опозиція людини та природи.

Однак зазначені засоби – це лише початок, який нічого не вартий, коли не зачіпає світогляду, адже задля забезпечення продуктивної коеволюції суспільства і природи потрібно не лише зберігати окремі біологічні види, екосистеми, але й створювати нову структуру суспільних відносин і цінностей, тобто нову соціальну реальність.